

POLJOPRIVREDA MEDITERANSKOG PODRUČJA SR HRVATSKE I MOGUĆNOST NJENOG VALORIZIRANJA

Meditersko područje SR Hrvatske proteže se od Slovenačkog primorja na sjeveru, zahvaća Istru, Kvarnersko primorje s otocima i čitavu Dalmaciju, tako da pokriva 35,7% ukupne teritorije Republike na kojem živi 28,4 % njenog stanovništva. Njegov priobalni pojas najatraktivniji je i najdinamičniji dio. Priobalni smještaj, ljepota i bogatstvo raznolikog pejzaža, ugodna klima, obilje sunca pogodovali su vrlo snažnom ekonomskom razvoju koji je praćen demografskim praznjenjem unutrašnjosti (zagore) i otoka te demografskom eksplozijom priobalja. Samo u posljednjih deset godina (1961—1971) stanovništvo obalnih gradova je poraslo za 39 %.

Te snažne demografsko-sociološke i ekonomske promjene odvijaju se u prostoru čiju prirodnu osnovu karakteriziraju dva temeljna obilježja: priobalni smještaj i krška podloga. Priobalni smještaj znači utjecaj blage mediteranske klime, obilje sunčeva sjaja ali i redovitu pojavu ljetnih suša i koncentraciju oborina u zimskom periodu. Kraška podloga znači prisutnost kamena, malo tla na kojem se razvija oskudan biljni pokrov, znači intenzivnu podzemnu i vrlo oskudnu nadzemnu cirkulaciju vode što izaziva bezvodicu na nagnutim terenima za sušnog, preobilje vode u kraškim poljima za kišnog razdoblja. Krš znači još i vrlo razvijen reljef gdje je i onako oskudno tlo podložno eroziji, što prijeti degradaciji već oskudne vegetacije i smanjivanju obradivih površina. I dok neposredan utjecaj mora slabi idući od obale prema unutrašnjosti, formirajući niz prijelaznih klimatskih oblika, od mediteranske do planinske, dotle kraška podloga od obalne linije do duboke unutrašnjosti čini ovo područje jedinstvenom prirodnom sredinom.

U takvoj prirodnoj sredini čovjek organizira svoje življenje. Boreći se za bolje uvjete svoje egzistencije, on se ili prilagođava toj sredini ili je mijenja ovisno o svojim znanjima i mogućnostima.

Zahvaljujući prisutnosti mora i njegovoj prometnoj funkciji, uz obale ovog područja razvili su se još u antičkim vremenima vrlo živi trgovački putevi. Stanovništvo tim putevima uspostavlja vrlo prisne veze sa svim dijelovima tada poznatog svijeta. Na obali i otocima se vrlo rano i brzo širi kultura maslina i vinove loze. Vino i ulje postaju osnovni proizvodi razmjene sa svijetom, a vinogradarstvo i maslinarstvo poprimaju obilježja tržišne proizvodnje, tako da i poljoprivreda područja dobiva obilježje maslinarsko-vinogradarske usmjerenosti. Tadašnji poljoprivrednici ekonomski valoriziraju ekološke podobnosti područja i na tome razvijaju jednu tržišnu proizvodnju u općim uvjetima prevladavajuće prirodne poljoprivredne proizvodnje.

Propadanjem vinograda u Francuskoj i Italiji koncem prošlog stoljeća otvara se evropsko tržište vina, što rezultira spektakularnim razvojem vino-

gradarstva. Osvajaju se nove obradive površine, krče šikare, grade se monumentalna zdanja terasa. Čak se i masline — do tada jedna od osnovnih kultura — krči da bi se povećale površine vinograda. Rezultat toga je nagli porast proizvodnje tako da se iz same Dalmacije između 1875. i 1892. izvezilo godišnje 600—700.000 hektolitara vina. Tržište još jednom mijenja proizvodnu strukturu koristeći do maksimuma ekološke pogodnosti područja za uzgoj vinove loze.

Zatvaranjem ovog tržišta i propadanjem domaće loze od filoksere, propada vinogradarstvo otočno-oblasnog područja da više nikada ne doživi svoje dimenzije iz konca prošlog stoljeća. Tržište je dalo poticaj i prouzrokovalo neviđenu ekspanziju jedne proizvodnje koja je u ekološkim prilikama područja imala svoj optimum, da bi po njegovom zatvaranju ostavila za sobom površine koje se nikada više nisu obradile, napuštene terase kao spomenik nekadašnjeg procvata jedne kulture, spomenik radu i umijeću ondašnjeg poljoprivrednika. Kao posljedica javlja se duboka ekonomska kriza, masovno iseljavanje u prekomorske zemlje i opća depresija područja.

U poslijeratnom razdoblju prisustvujemo ponovnom mijenjanju proizvodne strukture područja. Opći privredni razvoj izvlači iz poljoprivrede i sa sela ogromne kontigente radne snage. Usko i nesređeno tržište vina ne daje poticaja za značajniju obnovu i širenje vinogradarstva. Strme, terasirane, kamenim ogradama isparcelirane obradive površine, toliko karakteristične osobine priobalnog pejzaža, samo se djelomično mogu mehanički obrađivati te se u uvjetima odlijeva radne snage iz poljoprivrede djelomično napuštaju. Izgrađene i dimenzionirane za ručnu obradu, u uvjetima nedostatka ljudske radne snage one se prepuštaju samonikloj vegetaciji. Tereni koji su bili maksimalno proizvodno valorizirani u uvjetima agrarne prenapučenosti, u izmijenjenim društveno-ekonomskim uvjetima kada agrarni pritisak naglo slabi, postupno se napuštaju.

Kretanje obradivih površina u razdoblju 1961—1975. godine u hektarima

	Oranice	Voćnjaci	Vinogradi	Livade	Ukupno obrađivo
1961.	207.366	38.265	45.478	49.248	349.357
1975.	189.138	30.699	43.693	42.840	306.370
Indeks 1975/1961	91,2	80,2	80,2	86,9	87,7

Posljedica djelovanja izmijenjenih društveno-ekonomskih uvjeta najbolje se ogleda u smanjenju obradivih površina. U razdoblju 1961—1975. godine ukupne obradive površine smanjuju se za 12,3 %. Najveće promjene nalazimo kod vinograda i voćnjaka koji se smanjuju čak za oko 20 %.

I dok na jednoj strani prisustvujemo napuštanju do tada proizvodnog zemljišta i širenju površina samonikle vegetacije, s druge strane, na ravničarskim, pedološki povoljnijim terenima, u kraškim poljima, prigradskim zonama i područjima gdje postoji mogućnost korištenja vode u poljoprivredi, razvija se jedna nova proizvodna struktura.

Prestruktuiranje poljoprivrede mediterana ide u dva smjera; prvi koji vodi smanjenju površina i napuštanju proizvodnje na marginalnim poljoprivrednim površinama, degradiranim, krševitim terenima gdje je jedino moguća ručna obrada; i drugi koji vodi privođenju proizvodnji prikladnih površina u kraškim poljima i općem intenziviranju proizvodnje.

Maslina je naša najstarija voćna vrsta. Na čitavom jadranskom području naše zemlje danas se uzgaja 4.621.000 stabala maslina od čega 4.342.000 rodnih. Od ukupnog broja na području Hrvatske se uzgaja 3.836.000 rodnih stabala ili 88,39%. Prosječna desetogodišnja proizvodnja (1964 — 1973) iznosi 17.530 tona ploda maslina ili oko 3.000 tona maslinovog ulja od čega na Hrvatsku otpada oko 90%. Postojeća proizvodnja ne podmiruje potrebe domaće potrošnje, tako da smo prisiljeni stalno uvoziti maslinovo ulje i masline za jelo. Zastarjelost fonda stabala i općenito vrlo loša obrada rezultira vrlo niskim prinosima. Veliki dio maslinarskog fonda u teže pristupačnim položajima i na lošim tlima potpuno je napušten tako da se miša s ostalim elementima samonikle makije.

U posljednje vrijeme ulažu se znatni naponi na obnovi ove tradicionalne mediteranske kulture kako bi se podmirile nacionalne potrebe maslinovog ulja i maslina za jelo. U okviru »demonstracionog projekta« koji se sprovodi u suradnji s UNDP, organizirana je zaštita od maslinine muhe i moljca, vrši se ogledna regeneracija starih maslinovih stabala na 12 punktova duž čitave jadranske obale na oko 150 hektara, u posljednje dvije godine realizira se u demonstracione svrhe sadnja 150 hektara novih intenzivnih nasada maslina, uvodi se adekvatna mehanizacija za obradu, nova postrojenja za preradu maslina u ulje i konzerviranje maslina za jelo. Sve ovo, uz stimulativniju cijenu ulja i maslina za jelo, pobuđuje u zadnje vrijeme sve veći interes proizvođača za ovu interesantnu mediteransku kulturu.

Maraska je tipična voćna vrsta srednje i sjeverne Dalmacije. Danas se na ovom području uzgaja 1.024.000 stabala. Kultura maraske je u posljednjim decenijama u vrlo intenzivnom razvoju. U razdoblju od 1960. do 1974. godine prosječno se sadi 37.700 stabala godišnje. Na taj način i proizvodnja iz godine u godinu stalno raste. Prosječna godišnja proizvodnja u razdoblju 1970—1974. godine iznosila je 6.718 tona. Praktički gotovo sva ova proizvodnja je namijenjena izvozu. Na unapređenju ove proizvodnje ulažu se znatna sredstva i naponi. Seleksijskim radom u Institutu za jadranske kulture u Splitu izdvojeno je dvanaest sorata maraske, podignuti su matični nasadi, organizirana rasadnička proizvodnja kako bi se novi nasadi podizali s adekvatnim sortimentom. I kod ove kulture organiziraju se kolektivne mjere zaštite, a uspostavljena su i četiri demonstraciona objekta na kojima se sprovodi optimalna agrotehnika. Sve ove mjere usmjeravaju daljnji razvoj ove kulture na intenzivniju proizvodnju.

Breskva je relativno nova voćna kultura na našem mediteranskom području. Njen značajniji razvoj datira počev od 1960. godine. Te godine u

Dalmaciji je bilo 86.000 rodni stabala, da bi se 1976. godine taj broj popeo na 300.000 rodni stabala. Na istom području se u razdoblju od 1964. do 1976. g. prosječno sadilo novih 20.000 stabala godišnje. Na čitavom mediteranskom području u 1973. godini registrirano je 455.000 rodni stabala. U pogledu sortimenta prevladavaju sorte žutog mesa koje dobro podnose transport. U posljednjim godinama prosječna se proizvodnja kreće nešto iznad 5.000 tona.

Iz skupine agruma, za ekološke prilike našeg mediteranskog područja, interesantne su prvenstveno mandarine, naranče i limuni. Proizvodno područje je ograničeno na priobalni dio južne Dalmacije i otoke. Danas se uzgaja nešto više od 70.000 stabala mandarina i naranča te oko 7.000 stabala limuna. U posljednjim godinama proizvodnja naranča i mandarina kreće se oko 800 tona i limuna oko 60 tona. Snažan impuls razvoju agruma, posebno mandarina dali su novopodignuti nasadi u dolini Neretve u sklopu PIK-a »Neretva«, a što su prihvatili i privatni proizvođači. Melioracionim uređenjem ušća Neretve otvorit će se mogućnosti za razvoj još značajnije proizvodnje.

Ostale voćne vrste, iako značajno zastupljene, ne premašuju potrebe lokalne potražnje. Prema podacima za 1976. godinu na području se uzgajalo 346.000 rodni stabala trešanja, 142.000 jabuka, 150.000 krušaka i 199.000 šljiva. Značajno je napomenuti da, zbog pogodnosti mediteranske klime, sve ove voćne vrste sazrijevaju 10 do 20 dana ranije od onih na kontinentalnom dijelu zemlje što s vremenom postaje sve važniji ekonomski stimulanis širenju ove proizvodnje.

Vinogradarstvo, uz maslinarstvo, predstavlja najtipičniju granu poljoprivredne proizvodnje jadranskog područja. Zauzima oko 44.000 hektara što predstavlja oko 54% ukupni vinograda u republici. Od toga oko 32.000 hektara, ili 72% površina vinograda otpada na Dalmaciju. U formiranju ukupne vrijednosti proizvodnje vinogradarstvo na priobalnom području učestvuje s preko 25%, a na otocima čak i s preko 45%. Unatoč tom značaju površine pod vinogradima pokazuju konstantnu tendenciju opadanja. U razdoblju od prije rata (1939) do 1975. godine površine vinograda su se na području smanjile za 20.120 hektara ili za 31,5%. Posljednjih godina tendencija smanjenja vinograda, iako još uvijek prisutna, postupno opada.

Vinogradi napuštaju strme, isterasirane, degradirane površine na kojima je jedino moguća ručna obrada. Nove površine se prvenstveno sade na ravničastim terenima, u kraškim poljima, na površinama gdje je moguće primijeniti suvremenu agrotehniku. Pri tome se mijenja sortiment loze, a donekle i kvalitet vina. Na strmim, šljunkovitim, jugu eksponiranim područjima proizvode se poznata »čuvena vina« koja svoj kvalitet zahvaljuju prirodnim osobinama lokaliteta i sortnom sastavu loze na uzgajanom području. Zaštićena »čuvena vina« na području su: »dingač« i »postup« PZ Dingač-Potomje, Pelješac; »maraština« i »pošip« PZ Čara-Smokvica, Korčula; »postup« Donja Banda, Pelješac; »faros« — Hvarske vinarije, Stari grad — Hvar; »primošten« — »Dalmacijavino« Split.

Prosječna proizvodnja vina u posljednjih sedam godina (1970—1976) kreće se oko 1.121.000 hektolitara godišnje od čega oko 73 % otpada na

Dalmaciju, a 27 % na Istru i Primorje. Proizvodnja vina ne slijedi pad površina pod vinogradima. Dapače, mogli bismo govoriti o stanovitim tendencijama porasta proizvodnje u posljednjem deceniju. Do njega dolazi zbog toga što se napuštaju prvenstveno stari, nisko proizvodni vinogradi, a na preostalim i novopodignutim se primjenjuje suvremena agrotehnika što, uz veće učešće kvalitativnih sorata, rezultira povećanom proizvodnjom po jedinici površine.

Zahvaljujući specifičnim prirodnim prilikama povrtlarska proizvodnja na području poprima sve veći značaj. Ona zauzima oko 18 % oraničnih površina na području. U sjetvenoj strukturi izrazito prevladava krumpir (44 %), zatim kupusnjače (11 %) i rajčica (7 %). Posebno je interesantna i sve više se razvija vansezonska (zimsko i rano proljetna) proizvodnja povrća u klimatski povoljnijem dijelu dalmatinskog priobalja i otoka. Na tom dijelu područja možemo govoriti o cjelogodišnjoj (kontinuiranoj) proizvodnji u kojoj se na istoj površini godišnje izmijeni 2,5 — 3 kulture (proizvodnje). I dok je ljetna proizvodnja gotovo u potpunosti orijentirana na snabdijevanje povećane lokalne potražnje, zimsko-proljetna je svojim znatnim dijelom orijentirana na snabdijevanje kontinentalnog tržišta. Mogućnosti razvoja zimske i ranoproljetne proizvodnje u ovom području nisu ni izdaleka iskorištene i može se računati s njenom ekspanzijom u cilju podmi-
renja potreba kontinentalnog područja zemlje.

U okviru povrćarsko-cvjećarske proizvodnje posebno treba istaknuti proizvodnju u zaštićenim prostorima — staklenicima i plastenicima. I ova proizvodnja nalazi svoje komparativne prednosti u većoj insolaciji i višim temperaturama tokom zimsko-proljetnog razdoblja. Na području ima sada oko 45 hektara staklenika i oko 30 hektara plastenika lociranih u blizini većih centara (Split, Zadar, Dubrovnik). Cijeni se da se proizvodnja u staklenicima i plastenicima kreće iznad 3.000 tona povrća i 30 milijuna komada rezanog cvijeća. Visoki investicijski troškovi podizanja ovih objekata jedan je od osnovnih razloga što se ova proizvodnja nije daleko više razvila. Svi su izgledi da se upravo sada nalazimo u razdoblju nove značajnije ekspanzije ove proizvodnje. U toku je podizanje novih 30 hektara staklenika i dvadesetak hektara plastenika što ukazuje da se proizvođači smjelije orijentiraju na ovakav način valoriziranja ekoloških podobnosti područja.

Iznesene strukturne promjene proizvodnje javljaju se kao rezultat novih, izmijenjenih društveno-ekonomskih uslova u kojima su i nova biološko-tehnička saznanja mogla naći svoju širu primjenu. Na privatnom, malom posjedu uz intenzifikaciju već klasičnog vinograda i masline, javljaju se nove voćne vrste, povrće, cvijeće, — proizvodnja u staklenicima i plastenicima. Javlja se proizvodnja namijenjena novim zahtjevima tržišta. Ovakve tendencije prestrukturiranja nisu, razumljivo, svuda i na jednak način prisutne. Ovisne su o udaljenosti od tržišta, proizvodnih kvaliteta tla, mogućnosti korištenja vode u poljoprivredi i sl. Općenito, one su najočitiije izražene u priobalnom dijelu područja.

Velika društvena gospodarstva se lociraju i razvijaju u kraškim poljima i riječnim dolinama, na površinama gdje postoje mogućnosti organiziranja krupne i intenzivne proizvodnje. Ona su jedina u stanju da izvrše

obimne melioracione radove neophodne za proizvodnu valorizaciju tih površina. Proizvodna struktura na ovim gospodarstvima kreće se od vinograda — podignutim na novim agrotehničkim osnovama — maraske i maslina, kulturama poznatim i udomaćenim od davnina, do breskve, jabuke, kruške i mandarina, znatno većih površina povrća na otvorenom te povrća i cvijeća u staklenicima i plastenicima.

Najznačajnija društvena gospodarstva smještena u Istri su: PIK Umag i »Plava laguna« u Poreču, u Dalmaciji su PK Zadar, PIK »Neretva« i »Vino-duhan-voće« u Imotskom i »Gruda« u Dubrovniku. Iako zauzimaju tek oko 5 % ukupno obradivog zemljišta oba gospodarstva daju preko 30 % ukupnih tržišnih viškova poljoprivredne proizvodnje područja. Ona podižu suvremene plantažne nasade i nosioci su procesa intenzifikacije proizvodnje. Rezultati, verificirani na ovim gospodarstvima, vrlo se brzo prenose u privatni sektor proizvodnje. Slučaj je takav s upravo spektakularnim širenjem kulture mandarina u dolini Neretve koje je svojim nasadima potaknuo PIK »Neretva«; širenje breskve i maraske u području Zadra, širenje uzgoja cvijeća i povrća u plastenicima oko PIK »Jadro« u području Splita i sl. Na taj način društvena gospodarstva, bilo kao nosioci krupnih melioracionih zahvata u kraškim poljima, bilo vlastitom proizvodnjom, bilo svojim utjecajem na privatni sektor proizvodnje, postaju nosioci razvoja poljoprivredne proizvodnje na čitavom mediteranskom području.

Pod utjecajem izmijenjenih ekonomskih uvjeta, po treći put na priobalnom području krša prisustvujemo prestrukturiranju poljoprivredne proizvodnje. Razvoj proizvodnje ide u smislu revalorizacije ekoloških prilika sa stanovišta novonastalih ekonomsko-tržišnih prilika. Ekološke osobitosti mediteranskog područja i njihova različitost od onih u kontinentalnom području postaju sve interesantniji ekonomski motivi daljnjeg razvoja poljoprivrede područja. One omogućuju razvoj takve proizvodnje koja po vrsti proizvoda ili po rokovima prispjeća postaje komplementarna proizvodnji u kontinentalnom području. Valorizacijom ekoloških uvjeta stvara se postupno novi proizvodno-ekonomski model razvoja u kojem svaka poljoprivredna regija, pa time i mediteranska, ekonomski valorizira svoje ekološke prednosti.